

ეტიუდები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან

ტომი I

სტალინის სახელობის

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა

თბილისი 1956

კორნელი კეკელიძე

#125

VI

ძველი ქართული ეორტალოგიური წელიწადი¹

ჩვენ ვიცით, რომ ქართველებს სხვადასხვა სისტემის წელთაღრიცხვა სცოდნიათ; სხვადასხვა ხანაში თავისი ცხოვრებისა მათ ჰქონიათ ასეთივე სხვადასხვა სისტემის წელიწადიც. სამოქალაქო ცხოვრებაში მათ უხმარიათ აგვისტოს, სექტემბრის, იანვრის და მარტის წელიწადი, თვითეულ მათგანს მეტად რთული და თან საინტერესო ისტორია აქვს², მაგრამ ამთავად ჩვენ გვინდა მკითხველს გავაცნოთ, ზოგად ხაზებში მაინც, საგანგებო საეკლესიო-ეორტალოგიური წელიწადი, რომელიც საქართველოში ხმარებაში იყო მეათე საუკუნის გასულამდე და უაღრესად საინტერესო მასალას წარმოადგენს ჩვენი უძველესი კულტურისა და მისი გზების გასათვალისწინებლად.

ქართული რიტუალურ-ეორტალოგიური წელიწადი, რომელიც იწყებოდა ე. წ. შობის ადვენტით ან 21 დეკემბრიდან, შედგებოდა ცხრა პერიოდისაგან, რომელთა მოცულობა და ხანგრძლივობა, უძველესი ლიტერატურული ძეგლების მიხედვით³, შემდეგნაირად წარმოგვიდგება.

1. პირველი პერიოდი იწყება შობის წინაღღესასწაულით, რომელიც 21 დეკემბერს ემთხვევა. ეს პერიოდი შეიცავს შობისა და ნათლისღების ღღესასწაულებს და თავდება ნათლისღების მომღღენო რვა ღღით, 13 იანვარს, ასე

¹ ენიმკის „მოამბე“, V-VI, 1940. გვ. 94-101.

² ძველი ქართული წელიწადის შესახებ იხილე წინა წერილი.

³ კვალი და ფრაგმენტები ქართული ეორტალოგიური წლისა შენახულა შემღღეს ლიტერატურულ ძეგლებში: 1) იოანე-ზოსიმეს კალენდარში (იხ. ჩვენი გამოცემა), 2) პერგამენტ-პაპირუსის სტიხირარში, რომელიც რუსეთიდან იქნა დაბრუნებული, 3) მიქელმოდრეკილის სტიხირარში (ფონდის N 425), 4) ჩვენ მიერ გამოცემულს „იერუსალიმის კანონარში“, 5) პარიზის ნაციონალური ბიბლიოთეკის ქართულ ლექციონარში N 3, Housen-ის გამოცემა, 6) უძველეს „მრავალთავებში“, როგორიცაა A ფონდის №№ 19, 95, 144, ათონის N 57 და სხვ. ამ ძეგლების მიხედვით შესაძლებელი ხდება ქართული ეორტალოგიური წლის აღღგენა.

რომ ის შეიცავს 24 დღეს — 21 დეკემბრიდან 13 იანვრამდე. ამ შემთხვევაში ქართულ პრაქტიკას შემოუნახავს პირველყოფილი ქრისტიანობის ტრადიცია, რომლის კვალი დარჩენილა როგორც დასავლეთის კალენდარში (ე. წ. რომის კალენდარი 354 წლისა), ისე აღმოსავლეთისაში (სირიული კალენდარი. 411-412 წლისა). დასასრული ამ პერიოდისა ააშკარავებს პალესტინის უძველესი პრაქტიკის კვალს; აქაც, როგორც ჩანს ცნობილი მოგზაურის, სილვია აკვიტანელის, აღწერილობიდან, „განცხადებას“ (ნათლისღებას) რვა დღის „შედგე“ მოსდევდა და შობა-ნათლისღების პერიოდი 13 იანვარს თავდებოდა⁴.

#126

უძველეს ხანაში, ყოველ შემთხვევაში სომეხ-ქართველთა სარწმუნოებრივი ერთობისას, შობა და ნათლისღება ჩვენშიაც, მსგავსად აღმოსავლეთისა, ერთად, 6 იანვარს, სრულდებოდა⁵.

2. მეორე პერიოდს შეადგენს ნათლისღების მომდევნო კვირები, 14 იანვრიდან „მეზვერისა და ფარისევის“ კვირამდე. როდესაც აღდგომა 25 აპრილსაა, ეს პერიოდი შეიცავს 31 დღეს, ვინაიდან ამ შემთხვევაში „მეზვერისა და ფარისევის“ კვირა 14 თებერვალს მოდის; დამრგვალებით კი, უკანასკნელს შემთხვევაში, ის აღებულია ხუთი კვირის შემადგენლობით. ამიტომაც, რომ „იერუსალიმის განჩინება“ აღნიშნავს 1, 2, 3, 4 და 5 კვირიაკეს „განცხადების“ შემდეგ. როდესაც აღდგომა 22, 23 და 24 მარტსაა, ეს პერიოდი სულ იკარგება, რადგანაც ამ შემთხვევაში „მეზვერისა და ფარისევის“ კვირა მოდის 11, 12 და 13 იანვარს.

3. მესამე პერიოდი შეიცავს დიდ-მარხვის ეგრეთწოდებულ მოსამზადებელ კვირიაკეებს: მეზვერისა და ფარისევის (ერთი კვირა-დღე), უძღვების შვილის, ხორცისა და ყველის აკრების, — სულ სამს კვირას; ის გრიელდება maximum (როდესაც აღდგომა 25 აპრილსაა) 14 თებერვლიდან 7 მარტამდე, minimum (აღდგომა 22 მარტს) 11 იანვრიდან 1 თებერვლამდე. ამ პერიოდში ჩვენს ყურადღებას იპყრობს შემდეგი გარემოება. მეზვერისა და ფარისევის კვირის მეორე დღეს ან, უფრო ზუსტად უძღვების შვილის კვირიაკის ორშაბათს, სამშაბათს და ოთხშაბათს სირო-ქალდეველი (ნესტორიანებს), კოპტებს, ეთიოპებს და სომხებს აქვთ ე. წ. „წინეველთა მარხვა“, რომელსაც სომხურად „არაჯავორ“ ეწოდება, რაც (დიდი მარხვის) „წინამორბედს“, „წინამავალს“ ნიშნავს. ეს მარხვა უძველეს დროში ჩვენშიაც ყოფილა მიღებული „ალაჯორის“, resp. „არაჯორის“ სახელწოდებით. იოანე-ზოსიმეს კალენდარი ერთს ადგილას ლაპარაკობს ამ მარხვაზე, როგორც წარსული დროის მოვლენაზე: „ვსენებად იონა

⁴ Peregrinatio ad loca sancta a seculi IV exenntis, иадю И. В. Помяловского Палестинский Сборник, т. VII, стрю 44-45., 144-146.

⁵ К. Кекелидзе, К вопросу о времени празднования рождества христова в древней церкви (Труды Киевской Акфдемииб 1905 г, Январь).

წინასწარმეტყუელისა და სინანული ნინეველთაჲ, მარხვაჲ სამი დღე და სამი ღამე თთუესა ივლისსა შინა ყოფილა იგ, იდ, იე-სო“, ხოლო ორ ადგილას იხსენიებს მას როგორც ცოცხალს. თანამედროვე ფაქტს, რომელსაც ხორცთა აკრების პარასკევს აქვს ადგილი. იოანე-ზოსიმეს დროს და უფრო ადრეც, მეცხრე საუკუნეში (დიდი არსენ კათოლიკოზის დროს) „ალაჯორის“ წინააღმდეგ ქართლში გამწვავებული პაექრობა იყო, ასე რომ აღნიშვნა მისი, როგორც ცოცხალი ფაქტისა, უნდა ეკუთვნოდეს „იერუსალიმის განჩინების“, საიდანაც ის მოდის, ქართულად გადმოთარგმნის ხანას, VIII საუკუნეს, როდესაც ეს მარხვა ტრადიციით კიდევ ცოცხალი ყოფილა ჩვენს პრაქტიკაში, თუმცა არა მისი სომხური სახელით, არამედ აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებში მიღებულით („ნინეველთა მარხვა“) რომელიც ისტორიულ სინამდვილესაც შეესაბამებოდა და ქართველთა კონფესიურ გრძნობასა და შეგნებასაც არ ზღალავდა.

#127

4. მეოთხე პერიოდი არის დიდ-მარხვის პერიოდი, რომელიც შედგება შვიდი კვირის ან 49 დღისაგან. მის შესახებ უნდა შევნიშნოთ შემდეგი: ყველის აღების კვირა ითვლებოდა პირველ კვირად, პირველი—მეორედ, მეორე—მესამედ, ბზობის — მეშვიდედ, ასე რომ ვნების კვირა გრძელდება ორშაბათიდან შაბათამდე (იერუსალ. განჩინება). ამგვარ თვლას ადგილი აქვს სირო-ქალდეველთა და სომეხთა კალენდარში, რაც თავისთავად მაჩვენებელი უნდა იყოს ჩვენი პრაქტიკის სიძველისა.

5. მეხუთე პერიოდი არის პასექის ან აღდგომის, გინა თუ ზატიკის პერიოდი, რომელიც მარტვილიამდე, ესე იგი — სული-წმიდის მოსვლამდე, გრძელდება და 7 კვირის ან 49 დღისაგან შედგება. აღდგომას და მთელს მის მომდევნო პერიოდს ჩვენს უძველეს ძეგლებში ეწოდება „ზატიკი“, რაც მაჩვენებელია ჯერ კიდევ სომეხ-ქართველთა ეკლესიური ერთობისა, ვინაიდან „ზატიკი“ სომხურადაც აღდგომას ეწოდება. მაგრამ ჩვენს ძეგლებში მიღებულია „აღდგომის“ აღსანიშნავად აგრეთვე მეორე სახელიც — „აღვსება“, რაც უნდა აღნიშნავდეს იმას, რომ ამ დღით ან, უკეთ, მთელი ვნების კვირიაკით, თავდება ან სრულდება დიდ-მარხვის პერიოდი. ტერმინი „აღვსება“ იხმარება აგრეთვე სირო-ქალდეველთა პრაქტიკაშიც, მხოლოდ არა მარტო დიდ-მარხვის პერიოდის, არამედ სხვა შვიდკვირიან პერიოდის უკანასკნელი შვიდეულის აღსანიშნავად, მაგალითად, „პარასკევი მოციქულთა შვიდეულის აღვსებისა“, „კვირა მოციქულთა

შვიდეულის აღვსებისა”⁶. მაშასადამე, ორივე ტერმინი, „ზატიკი“ და „აღვსება“ მაჩვენებელია ჩვენი ძეგლების უძველესი ტრადიციისა.

6. მარტვილიდან ან სული-წმიდის მოსვლიდან იწყება ახალი, მეექვსე პერიოდი, რომელიც 7 კვირის ან 49 დღისაგან შედგება და გრძელდება ე. წ. „ათენაგობამდე“. ჯერ უნდა შევნიშნოთ, რომ სული-წმიდის მოსვლის დღესასწაული, რომელსაც ბერძნულად და სომხურადაც „პენტიკოსტე“ (50, რადგანაც ეს დღესასწაული აღდგომიდან 50-ე დღეს მოდის ხოლმე) ეწოდება, ქართულს ძეგლებში ცნობილია როგორც „მარტვილია“. საიდან და როგორ წარმოდგა ეს სახელწოდება? „მარტვილია“ უნდა მომდინარეობდეს ბერძნული სიტყვიდან *μαρτυρ*, რომელიც „მოწამეს“ აღნიშნავს; მაშასადამე, ამ დღეს მოდიოდა „მოწამეთა“ ან „მარტვილთა“ ხსენება, მათი პატივისცემა. მართლაც, ჯერ კიდევ უძველეს დროში გამომუშავებული იყო ერთი დღე წელიწადში, როდესაც ყველა ქვეყნისა და დროის მოწამეებს იხსენიებდნენ ერთად (მიქელ მოდრეკილის სტიქირარში ასეთ დღედ ნაჩვენებია 22 იანვარი). იოანე ოქროპირის ერთ-ერთი „სიტყვიდან“ ჩანს, რომ ეს ხსენება მოდიოდა სული-წმიდის მოსვლის მომდევნო დღეებში; ის ამბობს: „არ გასულა ჯერ შვიდი დღე, რაც ჩვენ სულის წმიდის მოსვლა ვიდღესასწაულეთ, და ჩვენ მიგვიღო მოწამეთა

#128

გუნდმა“ (Migne, PG, t, 50, col, 706). აქედან შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ იყო დრო (ჯერ კიდევ იოანე ოქროპირამდე), როდესაც მარტვილთა ხსენება დაკავშირებული იყო სულის წმიდის მოსვლის დღესასწაულთან და მასთან ერთად სრულდებოდა, რის გამო ამ დღესასწაულს „მარტვილია“ ეწოდებოდა. შემდეგ მას განუცდია მოძრაობა და ქანაობა, სანამ არ დაუკავებია ის ადგილი, რომელიც დღეს განკუთვნილია მისთვის, სახელდობრ — ყოველთა წმიდათა კვირიაკე (პირველი კვირა-დღე სულის წმიდის მოსვლის დღესასწაულიდან).

ახლა „ათენაგობის“ შესახებ. როგორც ვხედავთ, ათენაგობა მიჩნეულია ჩვენს ძეგლებში მიჯნად ორი პერიოდისა. ამ შემთხვევაში ჩვენ საქმე გვაქვს ათენაგე ან ათინოგენ სებასტიელის სახელთან, რომელიც აწამეს მესამე საუკუნის გასულს თუ მეოთხის დამდეგს და რომლის ხსენება ბერძნულ კალენდრებში დადებულია ივლისის ხან 16, ხან 17, ხან 18. მისი „მარტვილობის“ უძველეს ქართულს თარგმანში ნათქვამია, რომ ის აწამეს 17 ივლისს დეოკლიტიანეს და მაქსიმიანეს

⁶Проф. В. Болотов, Церковный год Сиро-халдеев, Христ. Чтение, Июнь, 1901 г. стр. 942. გიორგი ათონელის „ცხოვრებაში“ „აღვსება“ ეწოდება აგრეთვე 29 ივნისის პეტრე-პავლობის დღესასწაულს (ათონის კრებ. გვ. 336), მაშასადამე „აღვსება“ არის დასასრული გარკვეული პერიოდისა, მარხვა იქნება ის თუ სხვა.

მეფობაშიო, მაშასადამე, 284-305 წლებში⁷. რაც შეეხება წმიდა ქართულ ძეგლებს, მისი ხსენება დადებულია: იოანე-ზოსიმეს კალენდრით 13 და 17 ივლისს, ხოლო დასახელებული „მარტვილობის“ ზედწარწერით — „მარტვლითგან მეშვდესა კვრიაკესა“⁸, იოანე-ზოსიმეს კალენდარშიაც ასეა: „შემდგომად მარტვლობისა მეშვდესა კვრიაკესა ჴსენებაჲ წმიდისა ათენაგენა მღდელთ-მოდურისაჲ“. ეს უკანასკნელი თარიღი უფრო მიღებული ყოფილა ჩვენში, ყოველ შემთხვევაში უძველეს ხანაში. დამოკიდებულება მისი მარტვილიის დღესასწაულზე ადასტურებს, რომ ის ჩვენში მოძრავ დღესასწაულთა კატეგორიაში ყოფილა მოქცეული. ის ფაქტი, რომ მისი ხსენება მიჯნად ყოფილა მიჩნეული ორი საეკლესიო პერიოდისა, მაჩვენებელია იმის, რომ ეს ერთ-ერთი დიდი და პოპულარული დღესასწაული ყოფილა ჩვენში და რომ ეს ასეა, ამას ადასტურებს კვალი ათენაგეს კულტისა საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში დღესაც: დიდი ღიახვის ხეობის ოსები დღესაც არაჩვეულებრივი ზეიმით დღესასწაულობენ „ათენაგობას“, აღდგომის შემდეგ 98-ე დღეს, ხოლო ფშავ-ხევსურეთში „ათენგობას“, რაც იგივე „ათენაგობაა“, — ივლისის თვის პირველს კვირაში⁹. ამნაირად, ეს დღესაც მოძრავ დღესასწაულთა ციკლს განეკუთვნება. ჩვენში ძველად საგანგებო ლიტურგიკული წიგნებიც კი ყოფილა იმ პერიოდისათვის, რომელსაც ათენაგობა მიჯნავდა; წიგნი, რომელსაც „ათენაგენე“ ეწოდებოდა, მოხსენებულია პაპირუს-პერგამენტის სტიქირარში: „ათენაგენსა ჰპოო“¹⁰ და პარიზის ქართულს ლექციონარში №3: „ჰპოო ათენაგენედ“ ესადაეს საკითხავი ან საგალობელი (ფ. 302). ეს დღესასწაული უნდა იყოს ჩვენში ნაშთი სომეხ-ქართველთა ეკლესიურ-სარწმუნოებრივი ერთობისა; საქმე ისაა, რომ სომხეთში ათენაგეს კულტი მეტად პოპულარული იყო. „სომეხთა მოქცევის“ არაბულს ვერსიაში ნათქვამია,

#129

რომ გრიგოლ განმანათლებელმა, მღვდელმთავრად დადგინების შემდეგ კესარიამი, წამოიღო ქ. სებასტიიდან სომხეთში ნაწილები ათენაგენისა, რომლის სახელზე ქ. შატისატში ეკლესია ააგოო¹¹. გრიგოლსავე დაუწესებია სომხეთში იოანე ნათლისმცემლისა და ათენაგეს დღეობა, ერთი ცნობით — პირველს ნავასარდს, მეორეთი კი — საჰმი თვის შვიდს რიცხვს.

⁷К. Кекелидзе, Иерусалимский Канонарь VII векаб стр. 288-294.

⁸ibid. стр. 298.

⁹ ibid. стр. 20.

¹⁰ ibid. стр. 20.

¹¹ Н. Марр, Крещение армян, грузии, абхазов и аланов св. Григорием, стр. 130, 131, 133

შემდეგში სომხეთში “ათენაგობის” ადგილი დაუკავებია იმ დღესასწაულს, რომელსაც „ვარდავარი“ — ფერისცვალება ეწოდება. არის ცნობა, რომ წარმართულ სომხეთში „ვარდავარს“ უწოდებდნენ იმ დღესასწაულს, რომელიც ნავასარდის თვეში მოდიოდა ასტიკ-აფროდიტეს სახელზე. გრიგოლ არშარუნი სომხური ლექციონარის განმარტებაში, რომელიც მას 690 წელს დაუწერია, ამბობს, რომ ამ წარმართული დღესასწაულის ადგილას გრიგოლ განმანათლებელმა ფერისცვალება დააწესაო ¹² . მაგრამ საქმე ისაა რომ „ფერისცვალების“ დღესასწაული საქრისტიანოში ჩნდება არა უადრეს მეექვსე-მეშვიდე საუკუნისა, ამიტომ, თავისთავად იგულისხმება გრიგოლ განმანათლებელი მას სომხეთში ვერ შემოიღებდა; აქ, სომხეთში, ის შემოტანილი უნდა იყოს ელინოფილების მიერ დაახლოვებით მეშვიდე საუკუნეში (გრიგოლ არშარუნი ამ საუკუნის გასულს უკვე იცნობს მას). მაშასადამე, ქრისტიანული „ვარდავარი“ სომხეთში თავდაპირველად იყო არა „ფერისცვალება“ არამედ, რაღაც სხვა დღესასწაული. ჩვენ გვგონია, რომ ეს დღესასწაული იყო სწორედ „ათენაგობა“ და აი რატომ: 1. ქართლში, როგორც ვთქვით, ათენაგობა უდიდეს დღესასწაულად იყო მიჩნეული სომხური „ვარდავარიც“ იმ უდიდეს დღესასწაულთა ციკლს ეკუთვნის, რომელთაც „ტალავარს“ უწოდებენ. 2. „ვარდავარი“, მსგავსად „ათენაგობისა“, არის მოძრავი, აღდგომაზე დამოკიდებული, დღესასწაული, ის მოდის აღდგომა+98 დღე; ჩვენი „ათენაგობაც“ მოდიოდა „მარტვლიითგან მეშვდესა კვრიაკესა“ ესე იგი — აღდგომა+98, ან, როგორც მეათე საუკუნის კვინკლოსშია ნათქვამი: „უკუეთუ ეძიებდე ათენაგენსა, ახალკვრიაკე იპყარ, რავდენსა იყოს თთუესა შინა, იმდენსავე ათენაგენად ივნისსა ანუ ივლისსა; უკუეთუ ახალკვრიაკე მარტსა იყოს, ათენაგენად ივნისსა იყოს, თუ აპრილსა იყოს, ათენაგენად ივლისსა იყოს ემდენსა“ ¹³ ; ამ ანგარიშითაც ათენაგობა მოდის აღდგომა+98 დღე. 3. A ფონდის „მრავალთავში“ №144 ვკითხულობთ: „დღესა ვარდობასა წამებად ათენაგე მღუდელმოდურისად“ (ფ. 316); აქ; როგორც ვხედავთ, პირდაპირაა აღნიშნული, რომ ათენაგეს ხსენება სრულდება „დღესა ვარდობასა“, რომელიც, როგორც ცნობილია, სომხური „ვარდავარის“ ექვივალენტია. 4. თუ სიტყვას ეტიმოლოგიურად განვიხილავთ, „ვარდავარი“ უნდა ნიშნავდეს ვარდისაგან გაკეთებულს ან შეთხზულ სამკაულს, იგულისხმება მარტვილოლოგიაში „მოწამეობრივი გვირგვინი“,

¹² F. Gonybeare, *Rituale Armenorum*. p. 510.

¹³ Brosset, *Etudes de chronologie technique*, p. 3.

რომლითაც შემკული იქნა ათენაგე. ამნაირად, ეჭვი, არ არის, თავდაპირველად სომხური „ვარდავარი“ იყო ათენაგე მოწამის დღესასწაული¹⁴.

ეს გარემოება ჩვენ გვაძლევს გასაღებს ქართული დღესასწაულის „ვარდობის“ და მისი მოძრავი ხასიათის გასაგებად. ძველად ჩვენში ცნობილი ყოფილა არა მარტო თვე „ვარდობისა“, არამედ — დღესასწაულიც „ვარდობა“. ეს დღესასწაული სხვადასხვა დროს მოდიოდა ხოლმე; გვხვდება ის მაისში, მაგალითად, იონე-ზოსიმეს კალენდარში ნათქვამია: „მაისსა იე ვარდობად“ ღმრთისმშობლისად" ტაძრად მიყვანებად"¹⁵. გვხვდება „ვარდობა“ ივნისშიაც; ზემო იმერეთში. სურამიდან 25 კილომეტრის დაშორებით, ხეფინის ხევის საზოგადოების სოფელ გეთსამანიაში, ცნობილი ყოფილა ღვთისმშობლის დღეობა, რომელსაც „ვარდობა“ ეწოდებოდა; ეს დღეობა მოდიოდა ხოლმე მოციქულთა მარხვაში, პირველს ორშაბათს, ხან მაისში, ხან ივნისში (ცნობა მოწოდებულია 1923 წელს ქრისტეფორე ციცქიშვილის მიერ), რაც იმით აიხსნება, რომ აღნიშნული მარხვა, რომელიც 28 ივნისს თავდება, იწყება ხან 18 მაისს (როდესაც აღდგომა 22 მარტსაა), ხან 21 ივნისს (როდესაც აღდგომა 25 აპრილსაა). ამასთან დაკავშირებით გასაგები ხდება ის გარემოება, რომ მოციქულთა ან პეტრე-პავლობის მარხვას ექვთიმე ათონელის სიტყვით „ქართველნი ვარდობად უწოდენ“¹⁶ „ვარდობას“ ადგილი ჰქონია აგრეთვე ივლისში: ეს იქიდან ჩანს, რომ პეტრე-პავლეს მარტვილობას სათაურად აწერია: „თთუესა ივნისსა კთ ვსენებად წმიდათა მოციქულთა პეტრესი და პავლესი ჰრომეს შინა უწინარწს რვისა დღისა ვარდობისა (ათონ. ხელ. № 57, სინას მთ. № 83), ეს უდრის 6 ივლისს, მაშასადამე — ვარდობა 6 ივლისსაც ყოფილა ცნობილი. რით აიხსნება, რომ „ვარდობა“ მოდის მაისშიც, ივნისშიც და ივლისშიც?

¹⁴ შემდეგში, სანამ ის ფერისცვალების დღესასწაულად გადაკეთდებოდა, მას შერევია ელემენტები იოანე ნათლისმცემლის სხვადასხვა დღესასწაულისა და ისე, მძლავრად, რომ ათენაგეს სახელი თითქმის მთლიანად დაჩრდილულა. ეს იმით აიხსნება, რომ სომეხთა განმანათლებლის გრიგოლის „ცხოვრებაში“ ათენაგეს და იოანეს სახელი, უეჭველად იდეალური მოსაზრებით, როგორც მოწამეებისა, დაკავშირებულია ერთმანეთთან: გრიგოლს სებასტიიდან მოაქვს სამშობლოში ნაწილები ათენაგისა და იოანესი. ის ერთსადამივე დღეს აწესებს ორისავე მოწამის სახელობის დღესასწაულს. ცხადია, იოანეს ნაწილებს გრიგოლი მესამე საუკუნის გასულს თუ მეოთხის დამდეგს სებასტიიდან სომხეთში ვერ მოიტანდა, ვინაიდან ისინი მაშინ ჯერ კიდევ პალესტინის ქალაქ სამარიაში იყო დაკრძალული და მხოლოდ 362-363 წელს იქნა აღმოჩენილი (Rufinus, *Historia Ecclesiastica* II, 28). მაშასადამე, ესეც ზედმეტი საბუთია იმის, რომ მისი კულტის ელემენტები შემდეგში შეერია ათენაგენის კულტს, ეს შერევა შეიძლება დაწყებულიყო არა უადრეს მეხუთე საუკუნისა.

¹⁵ სირო-ქალდეველთა კალენდარში 15 მაისს დადებულია დღესასწაული „ყოვლად წმიდა მარიამი“. იოანე-ზოსიმე ველარ გარკვეულა — რა ფაქტი იგულისხმება ამ დღეს ღვთისმშობლის ცხოვრებიდან, და ამიტომ მიუჩნევია იგი ტაძრად მიყვანებად, რომელიც იმ დროს ჯერ საბოლოოდ ლოკალიზაციაქმნილი კიდევ არ ყოფილა ჩვენში.

¹⁶ Н. Заозерский и А. Хаханов, *Номоканон Иоанна Постника в его редакциях: грузинской, греческой и славянской*, стр. 66.

იმით, რომ „ვარდობა“ არის სომხური „ვარდავარი“, უკანასკნელი კი, როგორც დავინახეთ, უდრის „ათენაგობას“. „ათენაგობა“, ჩვენ უკვე ვიცით, მოდიოდა ივნისში და ივლისში (27 ივნისი — 31 ივლისი). მართალია, მაისში ის უშუალოდ არ მოდიოდა, მაგრამ ის დაკავშირებული ყოფილა მოციქულთა

#131

მარხვასთან, რომელიც ხშირად 18-31 მაისშიაც მოდიოდა ხოლმე (როდესაც აღდგომა ხვდებოდა 22 მარტს — 4 აპრილს).

ამნაირად, ჩვენ ვხედავთ, რომ „ათენაგობა“ ერთ-ერთი უძველესი ნაშთია საქართველოს კულტურულ-ეორტალოგიური ერთობისა და კავშირისა სომხეთთან და ზოგადად ქრისტიანულ აღმოსავლეთთან.

7. „ათენაგობიდან“ იწყება ახალი, მეშვიდე პერიოდი, რომელიც „ენკენის თვემდე“ (13 სექტემბერი) გრძელდება, ხანგრძლივობა ამ პერიოდისა დამოკიდებულია იმაზე, თუ როდის მოდის აღდგომა. თუ ის 22 მარტს არის, მაშინ „ათენაგობა“ მოდის 28 ივნისს, მაშასადამე, ამ პერიოდის სიგრძე უდრის 77 დღეს ან 11 კვირას, ხოლო, როდესაც აღდგომა 25 აპრილს არის, „ათენაგობა“ 31 ივლისს მოდის, ამ პერიოდის სიგრძე კი უდრის 42 დღეს ან 6 კვირას. როდესაც ის 11 კვირას უდრის, ორ ნაწილად იყოფა: ა) შვიდი კვირის პერიოდი და ბ) ოთხი კვირის პერიოდი.

8. „ენკენიდან“ იწყება ახალი, მერვე, პერიოდი, რომელიც, „იერუსალიმის კანონით“, შეიცავს 14 კვირას და 21 დეკემბრამდე გრძელდება. მაგრამ აქ უფრო გვიანი დროის შესწორება უნდა გვქონდეს. თუ მხედველობაში გვყენება გაბატონებული შვიდკვირეული სისტემა, უძველეს დროში, ალბათ, ეს პერიოდიც ორად იყოფებოდა, პირველში უნდა ყოფილიყო შვიდი კვირა ან 49 დღე 13 სექტემბრიდან 1 ნოემბრამდე, —

9. მეორეშიც — 49 დღე ან შვიდი კვირა, 2 ნოემბრიდან 20 დეკემბრამდე. პირველი ნოემბერი რომ მიჯნა იყო ამ ორი პერიოდისა, ეს ჩანს სიროქალდეველთა (ნესტორიანთა) საეკლესიო წელიწადიდან, რომელშიაც უკანასკნელი პერიოდი წლისა სწორედ 1 ნოემბერს თავდება. ამ პერიოდში, მეცხრეში, ახლა მოდის შობის მარხვა, მაგრამ იველად ეს ასე არ ყოფილა; შობის მარხვა აღმოსავლეთში პირველად იხსენიება კოპტების კალენდარში (VIII საუკ.), მეცხრე საუკუნეში ის კიდევ არ იყო საბოლოოდ ჩამოყალიბებული და მისი სიგრძე უდრიდა 18—4 დღეს¹⁷.

¹⁷ Проф. М. Скабалланович – Толковый Типикон I, 364-454.

როგორც, დავინახეთ, მეოთხე, მეხუთე მეექვსე, მეშვიდე, მერვე და მეცხრე პერიოდი ჩვენი ლიტურდიულ-ეორტალოგიური წელიწადისა შედგება შვიდ-შვიდი კვირის ან 49 დღისაგან. შვიდკვირეულ პერიოდად დაყოფა საეკლესიო წელიწადისა უნდა იყოს უძველესი აღმოსავლური პრაქტიკა, რომლის კვალი დარჩენილა, სხვათა შორის, სპარსეთის ქრისტიანების, ეგრეთწოდებულ ნესტორიანთა, კალენდარშიაც. მეორე ნახევარი წელიწადისა, რომელიც შეიცავს ჩვენი წელიწადის 4-8 პერიოდს, ნესტორიანთა კალენდარშიაც დაყოფილია ექვს პერიოდად, რომელთაგან თვითეული შვიდი კვირისაგან შედგება და „შვიდეულად“ იწოდება¹⁸. პირველი პერიოდი, შვიდკვირიანი, როგორც ჩვენს კალენდარში, არის დიდმარხვის „შვიდეული“, აღდგომამდე, მეორე — აღდგომის „შვიდეული“ მარტვილიამდე, მესამე — მოციქულთა „შვიდეული“, რომელიც,

#132

რაც საყურადღებოა, თავდება ეგრეთწოდებული „ნავასარდილ“-ით.

(სომხური „ნავასარდ“), რაც უდრის სომხურ „ვარდავარს“¹⁹, მაშასადამე ჩვენ „ათენაგობას“. ეს, „ნავასარდილ-ვარდავარი“ აქაც აღდგომა+98 დღე მოდის, ისე როგორც ჩვენი „ათენაგობა“ „ნავასარდილ-ვარდავარიდან“ მოყოლებული, 1 ნოემბრამდე, ნესტორიანებს აქვთ სამი „შვიდეული“: ზაფხულის, ილიასი და მოსესი; უკანასკნელი მოსეს შვიდეული, ნამდვილად შედგება არა შვიდი კვირისაგან, არამედ minimum 28 დღის ან 4 კვირისაგან (როდესაც აღდგომა მოდის 22 მარტს); როდესაც აღდგომა 25 აპრილს ხვდება. ეს „შვიდეული“ სულ იკარგება და ამასთან ერთად წინ, ილიას, შვიდეულსაც ერთი კვირა აკლდება. მთელი ეს პერიოდი, 13 ენკენისთვე — 1 ნოემბრის გამოკლებით, რომლისათვისაც ჩვენს კალენდარში დამოუკიდებელი „შვიდეულია“ დადებული, უდრის ჩვენს პრაქტიკაში ათენაგენ-ენკენიის „შვიდეულს“. ამ შემთხვევაში ჩვენ ვხედავთ ნამდვილს შესატყვისობას ნესტორიანთა ილია-მოსეს „შვიდეულებისას“ როდესაც აღდგომა 22 მარტს მოდის, ათენაგენ-ენკენიას პერიოდი უდრის 11 კვირას, ეს არის, მაშასადამე, შვიდი კვირა ნესტორიანთა „ილიას შვიდეულისა“ და ოთხი კვირა (maximum-ი) „მოსეს შვიდეულისა“.

როდესაც აღდგომა 25 აპრილს მოდის, ათენაგენ ენკენიის პერიოდი უდრის: 6 კვირას ან 42 დღეს, მაშასადამე, ეს არის დაკარგვა ნესტორიანთა „მოსეს შვიდეულისა“ და ჩამოჭრა ერთი კვირისა „ილიას შვიდეულისაგან“.

ამნაირად, ჩვენი უძველესი ეორტალოგიური კალენდარი და წელიწადი, რამდენადაც მის შესახებ ფრაგმენტული ცნობების მიხედვით შეგვიძლია

¹⁸ Проф. В. Болотов, Из истории церкви Сиро-персидской, Церковный год Сиро-халдеев, Христ. Чтение, 1901 г. Июнь, 937-965.

¹⁹ В. Болотов, op cit стр. 943.

ვიმსჯელოთ, მაჩვენებელია იმ გზისა, რომლითაც მიემართებოდა ქრისტიანულ-მწიგნობრული ან საზოგადოდ კულტურული კავშირი ქართველებისა აღმოსავლეთის ქვეყნებთან, როგორიცაა სირია, პალესტინა, მესოპოტამია, სომხეთი და სპარსეთი²⁰.

²⁰ შდრ. Baumstark Festreiver und Kirchenjahr der syrischen Jakobiten Paderborn, 1910.